

УДК 349.6

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ НА ТРАНСПОРТІ

**Ю.А. КРАСНОВА, кандидат юридичних наук,
Ю.І. КУДРІНА, кандидат юридичних наук,
Національний університет біоресурсів
і природокористування України**

Досліджуються вимоги екологічного законодавства України в сфері здійснення екологічно небезпечної діяльності на транспорті. Визначаються основні види шкідливого впливу транспорту на довкілля та окремі засоби правового забезпечення екологічної безпеки у цій сфері.

Транспорт, навколишнє природне середовище, вплив транспорту на довкілля, екологічна безпека, правові засоби забезпечення екологічної безпеки.

Прояви екологічного ризику для навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей внаслідок небезпечних техногенних впливів, які стали на сьогодні однією з основних проблем світового співтовариства, обумовили необхідність запровадження нових механізмів щодо їх запобігання, а також ліквідаційних та реабілітаційних заходів у разі настання негативних наслідків від екологічно небезпечної діяльності. Важливу роль у питанні вирішення даної проблеми відіграє прийняття фундаментального нормативного акту, який би урегулював увесь комплекс національних суспільних відносин у сфері забезпечення екологічної безпеки, в основу якого пропонується покласти право людини і громадянина на безпечне навколишнє природне середовище, інші екологічні права, які мають забезпечуватися спеціальним юридичним механізмом, що включатиме систему відповідних правових заходів. Реалізація даного механізму має підвищити якість навколишнього природного середовища держави на основі внутрішнього правового регулювання та міжнародного співробітництва в інтересах теперішнього та прийдешніх поколінь шляхом додержання вимог про обмеження хімічних, фізичних, біологічних впливів господарської діяльності на нього.

Негативні впливи на стан довкілля традиційно пов'язують з поняттям екологічно небезпечної діяльності, яка не визначається законодавством. Однак це поняття можна співвідносити з поняттям небезпечної діяльності, яка за Конвенцією ООН про трансграничний вплив промислових аварій від 17 березня 1992 р. визначається як будь-яка діяльність, у процесі якої одна чи більше небезпечних речовин наявні або можуть бути в рівних

кількостях чи перевищують граничні кількості, визначені цією конвенцією і здатні призвести внаслідок аварії до транскордонного впливу [4].

Відповідно до такого підходу під визначення екологічно небезпечної діяльності підпадає транспорт. Хоч сам по собі транспорт є сукупністю механічних засобів перевезень, виробничо-технологічного комплексу, організацій і підприємств, призначених для забезпечення потреб суспільного виробництва і населення країни в перевезеннях у внутрішньому та міжнародному сполученнях і надання інших транспортних послуг усім споживачам [6], але з огляду на те, що рухомі засоби транспорту (автомобілі, тепловози, морські та річкові судна), що використовують як паливо різні види нафтопродуктів, а також стаціонарні об'єкти матеріально-технічного забезпечення (склади пально-мастильних матеріалів, зливні води після миття автомобілів та їх агрегатів, пари різних шкідливих речовин, кислот, матеріалів, які використовуються в технологічних процесах ремонту автомобілів або перевозяться за його допомогою, транспорт, як галузь народного господарства визнано одним із значних забруднювачів довкілля [12].

Вважається, що через вихлопні гази від автомобільного транспорту щорічно вмирають тисячі людей (наприклад, у Великобританії, за підрахунками, 11 000 чоловік), а збитки, які завдаються навколишньому природному середовищу складають мільярди доларів [1, с. 135].

Залізничний транспорт України використовує приблизно 170 млн кубометрів води на рік. Близько 50 відсотків води використовується на господарсько-питні потреби, безповоротні втрати води становлять понад 40 відсотків. Щороку в каналізаційні мережі, природні водойми залізниця скидає понад 20 тис. тонн забруднюючих речовин з яких майже 50 відсотків – без очищення. Основними забруднюючими речовинами в даному випадку є відпрацьовані гази тепловозів, нафтопродукти, фенол, аерозолі, сміття. Більш як половина всього обсягу викидів забруднюючих речовин у повітря річковим транспортом припадає на відпрацьовані вихлопні гази двигунів судноплавних засобів та автотранспорту – близько 500 тон на рік на кожний великий річковий порт або транспортний вузол. Морський транспорт забруднює море відходами харчування, сміттям, нафтою та нафтопродуктами, що значно погіршує екологічний стан моря, особливо в припортових зонах [12].

Досить значну шкоду довкіллю спричиняє також і авіація. Ще на початку та у середині 70-х рр. ХХ ст. авіацію не відносили до забруднювачів повітря. Проте із зростанням темпів її розвитку, стан значно змінився. Внаслідок роботи двигунів лише одного авіалайнера до атмосфери викидаються понад 76,5 тонн продуктів згорання вуглецевого пального, насамперед й вуглекислого газу [3, с. 84].

Окрему увагу заслуговує і фізичний вплив транспорту який проявляється у вигляді шумового і/або вібраційного впливу на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей.

Не можна залишити поза увагою і перевезення небезпечних вантажів, оскільки ці перевезення пов'язані із підвищеною небезпекою порівняно із здійсненням перевезення звичайних вантажів. При потраплянні транспортного засобу, який здійснює перевезення будь-якого небезпечного вантажу, в аварію, наслідки, як правило, бувають значно важчими, оскільки підвищується ризик загибелі та захворювання людей, забруднення навколишнього природного середовища, пошкодження транспортних вузлів та історичних пам'яток і природних заповідників, а також місць відпочинку. Дія небезпечних речовин, які перевозяться транспортними засобами на навколишнє природне середовище може викликати в ньому незворотні зміни та навіть загибель деяких представників флори та фауни.

Більшість країн світу вже мають практику в сфері застосування заходів щодо боротьби із впливом на навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей транспортної галузі. Оскільки транспорт в середньому є одним із найбільших створених людиною джерел викидів NO_x та ЛОС, і оскільки передбачається, що здійснювані ним викиди будуть збільшуватися в зв'язку із збільшенням кількості транспортних засобів (як правило автомобільних), все більшого значення набувають заходи в галузі контролю за викидами та скидами, здійснюваними в даній сфері. У даній роботі міститься також інформація про практику країн (зокрема України) щодо забезпечення екологічної безпеки в транспортній галузі, яка, на нашу думку, може бути використана при підготовці комплексного міжнародного нормативного акта.

Законодавство, в тому числі українське, також пішло шляхом визнання небезпечною діяльністю на транспорті через наявність у процесі її здійснення небезпечних речовин, тому основними вимогами щодо забезпечення екологічної безпеки в транспортній галузі є встановлення вимог, які повинні виконуватися підприємствами, установами, організаціями, що здійснюють: 1) проектування; 2) виробництво; 3) експлуатацію, 4) обслуговування автомобілів, літаків, суден, інших пересувних засобів, установок та 5) виробництво і постачання пального. У межах виконання таких обов'язків суб'єкти, що здійснюють діяльність на транспорті зобов'язані: по-перше, розробляти і здійснювати комплекс заходів щодо зниження токсичності та знешкодження шкідливих речовин, що містяться у викидах та скидах транспортних засобів; по-друге, переходити на менш токсичні види енергії й пального; по-третє, дотримуватися режиму експлуатації транспортних засобів; по-четверте, здійснювати інші заходи, спрямовані на запобігання і зменшення викидів та скидів у навколишнє природне середовище забруднюючих речовин; по-п'яте, дотримуватися встановлених рівнів фізичних впливів [5].

Екологічно небезпечна діяльність на транспорті має бути визначена у законодавстві спеціальною сферою правового регулювання, на яку розповсюджується система міжгалузевих нормативно-правових актів, що

встановлюють засоби забезпечення екологічних вимог. До цих засобів можна віднести такі:

1) *нормування та стандартизація в галузі забезпечення екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів та установок.* Такі засоби визначені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р. у ст. 31, де метою екологічної стандартизації та екологічного нормування визначено встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. Таке ж положення міститься у ст. 4 Закону України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р. (у редакції Закону від 21 червня 2001 р.) [6], згідно з якою екологічна стандартизація і нормування у галузі охорони атмосферного повітря проводиться з метою встановлення комплексу обов'язкових норм, правил, вимог, щодо охорони атмосферного повітря від забруднення, шкідливого впливу фізичних і біологічних факторів та забезпечення екологічної безпеки.

Законодавством встановлено заборону (ст. 56 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», ст. 19 Закону України «Про охорону атмосферного повітря») щодо виробництва і експлуатації транспортних та інших пересувних засобів і установок, у викидах і скидах яких вміст забруднюючих речовин перевищує встановлені нормативи, а також встановлена відповідальність керівників транспортних організацій та власників транспортних засобів за додержанням гранично допустимих викидів та скидів забруднюючих речовин і гранично допустимих впливів на навколишнє природне середовище, встановлених для відповідного типу транспорту;

2) *екологічна експертиза проектів та екологічно небезпечних видів діяльності.* Відповідно до розділу VI Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Закону України «Про екологічну експертизу» від 9 лютого 1995 р. [8], вагомим заходом забезпечення екологічної (та її складової транспортної) безпеки є проведення екологічної експертизи проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектних, проектних матеріалів, документації по впровадженню нової техніки, в тому числі транспортної, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища;

3) *екологічне страхування.* За вимогами ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», в Україні здійснюється добровільне і обов'язкове державне та інші види страхування громадян та їх майна, майна і доходів підприємств, установ і організацій на випадок шкоди, заподіяної внаслідок забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про страхування» в редакції від 4 жовтня 2001 р. [9], до

видів обов'язкового страхування, які розповсюджуються і на транспортну галузь належать, зокрема, страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру, а також страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів тощо;

4) *ліцензування екологічно небезпечної діяльності*. Ліцензування в транспортній галузі відіграє важливу роль, оскільки регулює відносини щодо використання природних ресурсів для цих потреб, зокрема, для здійснення відведення викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище пересувними джерелами. Загальні вимоги до здійснення ліцензування в сфері транспорту зазначені в ст. 3 Закону України «Про транспорт», відповідно до якої ліцензування окремих видів діяльності в галузі транспорту здійснюється, зокрема, з метою охорони навколишнього природного середовища від впливу транспорту. Спеціальні вимоги щодо ліцензування видів діяльності, які становлять небезпеку для довкілля встановлені і нормами природоресурсового законодавства. Так, наприклад, відповідно до ст. 49 Водного кодексу України від 6 червня 1995 р. [10], спеціальне водокористування здійснюється на підставі дозволу, в якому обов'язково визначаються ліміти забору, використання води та скидання забруднюючих речовин, а також зазначається термін дії такого дозволу. Обов'язковому ліцензуванню підлягає також діяльність, пов'язана з використанням атмосферного повітря. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», лише після отримання належного дозволу, суб'єкти господарської діяльності отримують право здійснювати викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря (але норма розповсюджується лише на стаціонарні джерела);

5) *державний облік та моніторинг об'єктів, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища*. Відповідно до ст. 24 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», об'єкти, що шкідливо впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища, види та кількість шкідливих речовин, що потрапляють у навколишнє природне середовище, види й розміри шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього підлягають державному обліку.

Підприємства, установи та організації, в тому числі в транспортній галузі, повинні проводити первинний облік у галузі охорони

навколишнього природного середовища і безоплатно подавати відповідну інформацію органам, що ведуть державний облік у цій галузі.

Відповідно до ст. 22 вищезазначеного Закону та постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля» від 30 березня 1998 р., з метою забезпечення збору, обробки, збереження та аналізу інформації про стан навколишнього природного середовища, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття ефективних управлінських рішень в Україні створюється система державного моніторингу навколишнього природного середовища. Спостереження за станом навколишнього природного середовища, рівнем його забруднення здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів, іншими спеціально уповноваженими державними органами, а також підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища.

Зазначені підприємства, установи та організації зобов'язані безоплатно передавати відповідним державним органам аналітичні матеріали власних спостережень. До цього переліку осіб відносяться і транспортні;

б) інформування про стан навколишнього природного середовища, в тому числі при здійсненні екологічно небезпечної діяльності. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» одним із видів інформації про стан навколишнього природного середовища, яка повинна обов'язково подаватися спеціальним органам державної влади є інформація про джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей. Такий вид інформації стосується і екологічно небезпечної діяльності на транспорті. Частина 1 ст. 25-1 Закону встановлює обов'язок підприємств, установ та організацій (в тому числі і транспортної галузі), діяльність яких може негативно вплинути або впливає на стан навколишнього природного середовища, життя і здоров'я людей систематично інформувати населення через засоби масової інформації про стан навколишнього природного середовища, динаміку його змін, джерела забруднення, розміщення відходів чи іншої зміни навколишнього природного середовища і характер впливу екологічних факторів на здоров'я людей; негайно інформувати про надзвичайні екологічні ситуації; передавати інформацію, отриману в результаті проведення моніторингу довкілля, каналами інформаційних зв'язків органам, уповноваженим приймати рішення щодо отриманої інформації; забезпечувати вільний доступ до екологічної інформації, яка не

становить державної таємниці і міститься у списках, реєстрах, архівах та інших джерелах;

7) *економічний механізм забезпечення екологічної безпеки*. Сутність економічного механізму, який забезпечує охорону навколишнього природного середовища та життя і здоров'я людей, полягає у застосуванні методів соціально-економічного впливу на юридичних та фізичних осіб, діяльність яких здійснює негативний вплив на довкілля, з метою змусити їх виконувати вимоги законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Вагоме місце в системі економічного механізму забезпечення екологічної безпеки посідає правове регулювання зборів за спеціальне використання природних ресурсів (ст. 43 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»); зборів за забруднення навколишнього природного середовища (ст. 44) та зборів за погіршення якості природних ресурсів (ст. 45). Зокрема, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку встановлення нормативів збору за забруднення навколишнього природного середовища і стягнення цього збору» від 1 березня 1999 р. № 303, збір за забруднення навколишнього природного середовища справляється за викиди в атмосферне повітря забруднюючих речовин, в тому числі й пересувними джерелами забруднення, за скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти та розміщення відходів (п. 2).

Крім того, здійснюється стимулювання раціонального використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, зокрема, шляхом надання пільг при оподаткуванні підприємств, установ, організацій і громадян (в тому числі і в галузі транспорту) в разі реалізації ними заходів щодо раціонального використання природних ресурсів та охорони навколишнього природного середовища, при переході на маловідходні, ресурсо- та енергозберігаючі технології, організації виробництва і впровадженні очисного обладнання і устаткування для утилізації та знешкодження відходів, а також приладів контролю за станом навколишнього природного середовища та джерелами викидів і скидів забруднюючих речовин, виконанні інших заходів, спрямованих на поліпшення охорони навколишнього природного середовища (п. а ч. 1 ст. 48 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»).

8) *декларування безпеки об'єктів підвищеної небезпеки*. У випадку, якщо екологічно небезпечна діяльність на транспорті пов'язана з використанням, виготовленням, переробкою, зберіганням або транспортуванням однієї або кілька небезпечних речовин чи категорій речовин у кількості, що дорівнює або перевищує нормативно встановлені порогові маси, що є реальною загрозою виникнення надзвичайної ситуації техногенного та природного характеру, транспорт підпадає під ознаки об'єкта підвищеної небезпеки (наприклад, при транспортуванні небезпечних вантажів), а відповідно до Закону України «Про об'єкти

підвищеної небезпеки» від 18 січня 2001 р.[11], суб'єкт господарської діяльності, у власності чи користуванні якого є хоча б один об'єкт підвищеної небезпеки зобов'язаний розробити *декларацію безпеки*, яка являє собою документ, що визначає комплекс заходів, що вживаються суб'єктом господарської діяльності з метою запобігання аваріям, а також забезпечення готовності до локалізації, ліквідації аварій та їх наслідків. Так, на вимоги Міжнародної конвенції щодо охорони людського життя в морі 1974 р., зміненої наступними Протоколами до неї (*SOLAS-74*) та Міжнародної конвенції щодо запобігання забрудненню з суден 1973 року, зміненої протоколом 1978 р. до неї (*MARPOL 73/78*), щодо інформації про вантаж, необхідність наявності декларації про небезпечний вантаж під час його перевезення передбачені, зокрема, наказом Міністерства транспорту України «Про затвердження Положення про порядок підготовки та подання інформації про вантаж для його безпечного морського перевезення» від 14 грудня 1998 р. № 497;

9) *екологічний контроль за здійснюваною діяльністю*. Завданням екологічного контролю відповідно до ст. 34 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» є забезпечення додержання вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування, в тому числі на транспорті, а також громадянами;

10) *відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища при здійсненні екологічно небезпечної діяльності на транспорті*. При порушенні норм законодавства про охорону навколишнього природного середовища під час здійснення екологічно небезпечної діяльності на транспорті, настає відповідальність, передбачена ст.ст. 68–70 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища».

Отже, піклування про безпеку нинішніх та майбутніх поколінь вимагає, щоб ці питання були закріплені в універсальному нормативному акті – спеціальному Законі. У Конституції бажано сформулювати розділ, присвячений регулюванню здійснення екологічно небезпечної діяльності, в якому має віднайти своє місце визначення поняття екологічно небезпечної діяльності, її видів, механізм забезпечення екологічної безпеки в кожній екологічно небезпечній сфері, який буде ефективним і для сфери транспорту.

Список літератури:

1. Аксенов И.Я. Транспорт и охрана окружающей среды / И.Я. Аксенов, В.И. Аксенов. – М. : Транспорт, 1986. – С. 135.
2. Екологічне право: Особлива частина : підруч. для студ. юрид. вузів і фак.: Повний акад. курс / за ред. акад. АгрН В.І. Андрейцева. – К. : Істина, 2001. – С. 59.
3. Чернобаев И.П. Химия окружающей среды : учеб. пособ. / И.П. Чернобаев. – К. : Вища школа, 1990. – С. 84.

4. Конвенция о трансграничном воздействии промышленных аварий от 17 марта 1992 г. / ООН. – Нью-Йорк; Женева, 1994. – Ст. 24; 50–59; 66. – 48 с.
5. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25 червня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
6. Про охорону атмосферного повітря : Закон України від 16 жовтня 1992 р. (в редакції закону від 21 червня 2001 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 48. – Ст. 252.
7. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 51. – Ст. 446.
8. Про екологічну експертизу : Закон України від 9 лютого 1995 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54 (зі змінами, внесеними Законом України від 6 квітня 2000 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 27. – Ст. 213.
9. Про страхування : Закон України від 7 березня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 18. – Ст. 78 (зі змінами, внесеними Законом України від 23 грудня 2004 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 138.
10. Водний кодекс України від 6 червня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
11. Про об'єкти підвищеної небезпеки : Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
12. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки : Постанова Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. № 188/98.

Исследуются требования экологического законодательства Украины в сфере осуществления экологически опасной деятельности на транспорте. Определяются основные виды вредного влияния транспорта на окружающую среду и отдельные способы правового обеспечения экологической безопасности в этой сфере.

Транспорт, окружающая среда, влияние транспорта на окружающую среду, экологическая безопасность, правовые способы обеспечения экологической безопасности.

The conditions of Ukrainian ecological legislation in the sphere of implementation of ecologically dangerous activities on transport are being researched. The main types of harmful transport influence on environment and some means of legal coverage of ecological security in this sphere are determined

Transport, natural environment, transport influence on environment, ecological security, legal aspects of ecological security coverage.